

A HAJDÚSÁG RÉSZVÉTELE I. RÁKÓCZI GYÖRGY 1644/1645-ÖS HADJÁRATÁBAN

IZSÉPY EDIT

A XX. század első felében a hajdú kutatás leszűkült helytörténeti vagy etnográfiai problémává, sőt történészeink legtöbbször csupán a hét szabolcsi „öreg hajdúváros” múltjával foglalkoztak.¹ Szinte feledésbe merült Szilágyi Sándor megállapítása, aki még élesen kiemelte, hogy I. Rákóczi György idejében a hajdúság két országban élt, két pártra oszlott, mert ekkor a szabolcsvármegyei hajdúk a magyar király, a bihari hajdúk pedig az erdélyi fejedelem fennhatósága alá tartoztak.²

Az 1950-es, és főleg az 1960-as években fordulat következett be a hajdúság történetének kutatásában. Fontos részlettanulmányok jelentek meg egymásután, kimutatták a szabolcsi és bihari hajdúkon³ kívül a Sajó-Hernád melléki és a dunántúli hajdúság létezését.⁴ Ráműtattak arra, hogy az erdélyi fejedelmek és a magyar királyok hajdú kiváltságolásaival párhuzamosan a XVII. században az ország különböző részein magánföldesúri hajdútelepek alakultak ki. Történészeink tudományos üléseken vitatták meg a hajdúk kérdés legfőbb problémáit. Az előadók azonban felhívták a figyelmet arra, hogy a már megoldott problémák újabb feleletre váró kérdéseket vetnek fel.⁵ Mert a hajdúk története jóval túlmutat a helytörténeten, kutatásukhoz nélkülözhetetlen a különböző tudományágak összefogása. Legújabbban Szendrey István gyűjtötte össze és adta ki a legfontosabb hajdú szabadságleveleket. Ő is megállapítja, hogy „történeti szereplésüknek csupán egy-egy csúcspontját érzékeljük — 1514, 1604 — 6, 1607 — 8, 1630 — 1, — holott az egész XVI — XVII. században, sőt a XVIII. század elején is hatékony társadalmi erővel állunk szemben.”⁶

¹ A kérdés irodalmát közli Béres András—Módy György: A hajdúság történetének és néprajzának irodalma. Debrecen, 1956. (Alföldi Füzetek 3.)

² A hajdúság „a magyar király s erdélyi fejedelem közt határfalat képez, felében egyiknek, felében másikkal van alávetve, azonban szervezetében bír annyi önállósággal, hogy megosztottsága dacára is csatlakozhatik egyikhez, vagy másikhoz, s melynek megnyeréséhez éppen ezért nem mindig volt elég a zsold és kiváltságadás. ... Azon félnek, mely a magyar király területén lakott, megnyerése minden támadási kísérlet alkalmával előre combinatióba lett véve, mert ... rendes és begyakorolt katonaság volt, nem is került sokba.” Szilágyi Sándor: Az erdélyi hódoltság és végvárai. = Bp. Szle. 1873. II. k. 305—306. l.

³ „A bihari hajdúkról századunk elejéig alig vettek tudomást.” Szendrey István: A bihari hajdúk pere a hajdú szabadságért. Debrecen, é. n. 3. l. Dankó Imre: A körösköz-bihari hajdúság. Gyula, 1959.

⁴ Dankó Imre: A Sajó—Hernád melléki hajdútelepek, Sárospatak, 1955. Zimányi Vera: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. = Századok. 1960. 286—302. l. „Hazánkban másutt is voltak hajdúk ... hiszen török veszély és feudális anarchia nemcsak a Tiszántúlon, a Partiumban volt.” Dankó I.: A hajdú kutatás jelenlegi állása és feladatai = Debreceni Déri Múz. Évk. 1962—1964. 48. l.

⁵ A hajdúk „nemzeti és függetlenségi” ideológiája. Az MTA Történettudományi Intézete által 1962-ben rendezett tudományos vita egyik problémája. Megjelent: Tört. Szle. 1963. 1966-ban a Déri Múzeum tudományos emlékülése Debrecenben. A tanulmányok szövege: A hajdúk a magyar történelemben. Debr. 1969. = Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok közleményei. 10. Uo. Benda Kálmán cikke 24. l.

⁶ Szendrey István: Hajdú szabadságlevelek. Debr., 1971. 5. l.

A hajdúságról szóló monográfiák, valamint az egyes városok, községek történetét feldolgozó munkák nem térnek ki a hajdúk szerepére az 1644/45-ös hadjáratban. Pedig erről több téves, általánosító vélemény terjedt el történetírásunkban.⁷ Makkai László alapvető tanulmánya, tárgyából kifolyólag 1633-mal zárul. Ebben rámutatott arra a kompromisszumra, mely a szabolcsi hajdúvárosok és az uralkodó osztály között létrejött a harmadik hajdúfelkelés (1630) után.⁸ I. Rákóczi Györgyhez való későbbi viszonyukat azonban — telepítéseitől eltekintve — alig említik a hajdúkról szóló munkák.⁹ Ennek egyik oka kétségtelenül az, hogy a hajdúság csupán alárendelt szerepet játszott a fejedelem hadjáratában, a másik ok az erre vonatkozó eddig feltárt források csekély száma.

Jelen dolgozatunkkal megpróbáljuk felvázolni az eseményeket. A hadjáratban való szereplésük jól mutatja a hajdúság harci kedvének és katonai értékének devalválódását. Későbbi magatartásuk, politikai helyzetüknek változása és szabadságaiknak elvesztése a XVIII. században könnyebben érthetővé válik ezáltal.

Mielőtt rátérnénk a hadi események tárgyalására, meg kell vizsgálnunk azt, hogyan alakult ki a hajdúk egymáshoz és az erdélyi fejedelemhez való viszonya a megelőző évtizedben.

I. Rákóczi György, mint erdélyi fejedelem Derecskére és (Körösny) Harsányba, mint földesúr a Sajó—Hernád melléki helységeken kívül a bihari Téglásra, Pocsajba és Csalánosra telepített hajdúkat. A szalontaiaknak és sarkadiaknak pedig több puszta adományozott.¹⁰ A magánföldesúri hajdúk nem emelkedtek a nemesek sorába, mint a nagy hajdúvárosiak, a Rákóczi birtokokon azonban a hajdú kiváltságolások felérték a mezővárosi és kishemesi állapottal.^{10/a} Hajdúszabadságuk fejében „valahányszor a szükség megköveteli, akár az általános, akár a részleges hadjáratokban személyesen részt venni kötelesek” voltak. A magánföldesúri hajdúk két hónapig fizetés nélkül, azontúl zsoldért. A derecskei fejedelmi hajdúk privilégiumában pénzről nincs említés.

A bihari húsz kis hajdúváros: Szalonta, Ürögd, Szentmárton, Tamási, Harsány, Körösszeg, Komádi, Sas, Vekerd, Régeny, Félegyháza, Bagamér, Mikepércs, Bagos, Konyár, Derecske, Berettyóújfalu, Kaba, Sáránd, és Tépe főgenerálisa a váradi főkapitány volt. Az évek óta üresedésben levő főtisztiséget Rákóczi György 1640. augusztus 21-én tizenkilenc éves György fiára ruházta. Mellette Ibrányi Mihály vicekapitány, a fejedelem rokona és régi bizalmi embere, híven képviselte ura politikáját. Öröködött az ellenséges királyi Magyarország és a török hódoltság felé egyaránt, tárgyalta a hajdútisztakkal, megbüntette a kóborlókat és jelentette a szabolcsi hajdúvárosokból jövő híreket.¹¹

⁷ Szilágyi Sándor 1866-ban még kiemelte, hogy „a már előbb megnyert királyi hajdúság is Rákóczi Györgyhez csatlakozott.” (Erd. tört. II. 189. l.) I. Rákóczi György életrajzában azonban már nem említi külön a szabolcsi hajdúkat, sőt tévesen azt állítja, hogy a fejedelem hada 24 000 lovasból s a „rosszul begyakorolt gyalog hajdúságból állt.” (369. l.) Pedig a seregben lovas hajdúk szolgáltak, gyalogság csak a várakban.

⁸ Makkai László: A kuruc nemzeti összefogás előzményei. Bp., 1956.

⁹ Rácz István: A hajdúk a XVII. században. Debrecen, 1969. Tárgyalja a hajdúság katonai szerepének legfőbb eseményeit, de I. Rákóczi Györgynek egyedül a telepítéseit említi.

¹⁰ Derecske 1631. jún. 23., Harsány 1631. máj. 5., Téglás 1621. aug. 22., Pocsaj és Csalános 1632. nov. 30., Sarkad 1644. júl. 9. Szendrey: Hajdúszabadságlevelék. 203—205., 201—203., 225—227., 241—242., 209—210 és (Szalonta 1631.) 65. l., Rozványi Gy.: Nagy-Szalonta ... történelme. Gyula, 1870. 47. l.

^{10/a}, Makkai id. mű 49. l.

¹¹ Izsépy Edit: Ibrányi Mihály váradi kapitány szerepe Bethlen István 1636. évi felkelésében. = Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 4. köt. 275—289. l. Klny-ban is.

Az ifjú Rákóczi György főkapitányi beiktatása jó alkalmat nyújtott arra, hogy megsejmeljék a partiumi hadakat és felszerelésüket. Kapitányaik és hadnagyaik vezetésével ezer lovas hajdú vonult fel lobogós kopjákkal, „igen jó szerrel,” szép rendben. „Csak egi ló eses, vagi valami saidulas, veszekedes nem volt,” a díszlővések sem okoztak kárt.¹² A fejedelem nevében Kornis Zsigmond nyújtotta át az új főkapitánynak a zászlót: „Ő nagysága azért adja át Magasságodnak e kornyétát, hogy amikor parancsolja, azzal s katonaságával...oda siessen, hova parancsolja.”¹³

A fejedelem kioktatta fiát, hogyan bánjon, mint váradi főkapitány a hajdúsággal: „Az hajdúknak ugyan az urak előtt szabj leckét az mi parancsolatunk szerint, szép értelmesen, csendesén, illendő becsülettel, de keménységedet is ismerjék meg azért, ha szót nem fogadnának.”¹⁴

Hamarosan sor került erre. Szeptemberben néhány kóborló derecskei hajdú lázadni kezdett a kapitányok ellen, s ezért az ifjú főkapitány egyet közülük elfogott. „Az derecskeiek cselekedetek s mint a te s kapitányok ellen való magok viselések s szavok merő rossz dolog” — vélekedett a fejedelem, de a fia rendelkezését sem helyeselte, hogy törvényes ítélet nélkül elzáratott egy hajdút. Máskor hasonló esetben először citálni kell a vétkest, s csak ha nem jelenik meg a törvény előtt, akkor fogathatja el. Ha pedig nem jelenik meg, a törvény úgy is megszentelje. „Jobb utad leszen persequalására s mind megbüntetésére; az több hajdúságot is vele nem offandalod, melyet minden úton el kell távoztatnod, hogy ellened méltán panaszok ne lehessen.”¹⁵

Szeptember 19-én a váradi várban törvényt tartottak a derecskei hajdú felett, de társai erősen tiltakoztak ez ellen, „mert eok azt igen nagi erős privilegijomoknak tartottak, hagi eok masra nem tartoznak comparealni, hanem füstökön keressek,¹⁶... csak en nekem is sok ez fele baiom volt velek — jelentette Ibrányi —, de bizoni hamar meg rekesztettem it ben az varban, ha ki meg erdemlette közülök, mert ... en is gialazatnak tartottam volna, ha ide be citaltattam volna es nem comparealt volna; menivel inkab most ... meli nagi gialazat löt volna, ha eo Nagysága [a főkapitány] ide be citaltta volna es nem comparialtak volna; egi igen nagi szarvat emelt volna az egesz haidusag vele es privilegijomot csinaltak volna ezvel magoknak, de azaz eo competens birajok es forumok az varadi főkapitani szeki. ...Eo nekijek kedvezni is kel illendő dologban kegylmes uram, de felelemben is kel eoköt tartani, ...Egi igen erős kötes levelet kellene tölök venni, hagi ha ennek utanna valaki közülök illen dologban, vagi mas valami szofogadatlansagban talaltatnek, az articulushoz continentijaia szerent meg halion erete.”¹⁷

A fejedelem helyeselte fia további intézkedését: „Az hajdúknak jól feleltél, egyáltaljában mi azt nekik meg sem akarjuk engedni, hogy ők válasszanak kapitánt magoknak.”¹⁸

Ibrányi Mihály vicekapitány bármerről jövő ellenséges megmozdulás esetén készenlétbe helyezte a váradi katonaságot és a bihari hajdúságot.

1637-ben, amikor Lupu moldvai vajda megtámadta Máté havasalföldi vajdát,

¹² Várad, 1640. aug. 22. Ibrányi Mihály levele I. Rákóczi Györgynek. Egyetemi Könyvtár kéziratára. Litt. orig. 920. sz. (Később: Litt. orig.)

¹³ Erd. Orsz. Gy. Eml. 10. köt. Bp., 1884. 51. l.

¹⁴ A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. Bp., 1875. 66. l. (Később: Csal. lev.)

¹⁵ Uo. 77. l.

¹⁶ Füst = „illetőségi hely”, vö. saját füstén perelni=saját illetőségi helyén. Gombóc — Melich: Magyar etymológiai szótár. Bp., 2. köt. 1942. 695. h.

¹⁷ 1640. szept. 19. Ibrányi a fejedelemnek. A hajdúkapitányok esedeznek, hogy „ez mostani dolgokat” engedné el Rákóczi. Litt. orig. 920. sz.

¹⁸ Csal. lev. 90. l.

Rákóczi György szövetségesét, Ibrányi elrendelte, hogy a hajdúk „otthon legyenek készülettel igen io vigaizasban” és várjanak a fejedelem parancsára.¹⁹ Ugyanekkor a gyulai törökök az aratás idejét és a vizek apadását kihasználva meg akarták támadni a szalontai hajdúkat. Jóthe Gergely kapitány erről tudomást szerezve arra kérte Ibrányi Mihályt, parancsolja meg a bihari hajdúvárosoknak, hogy helységenként 20—25 lovast küldjenek erősítésül Szalontára. Erre a hírre talán felhagynak tervükkel a törökök.²⁰ Valóban nem került sor összetűzésre.

A bégek és pasák többször emlegették a tatárok mozgolódását és Székely Mózesnek a fejedelemségre való behozását, hogy ezzel sakkban tartsák az erdélyieket és a hajdúkat. 1639. december 26-án jelentette Ibrányi vicekapitányt a fejedelemnek: „magunk is oli keszen vagiunk kegyelmes uram mind az varadi katonakkal, haidusagal es az külső varosokon levő haidusagal, vitezlő rendel egiüt, valameli oraban kivantatik csak indulo felben vagiunk; semire mi k. u. okot nem adunk, de ha eliő [az ellen-ség], bizoni soha ütetlen vissza nem bocsattiuk.”²¹

A hajdúság nagy része — Benda Kálmán megállapítása szerint — a háborútól frissen végigdúlt, de a termelőmunkából még ki nem szakított falvak lakosságát képviselte. Amikor fegyvert ragadtak saját társadalmi felszabadulásuk kiharcolására, a szabad paraszti sors elérése is szemük előtt lebegett.²² A bihari hajdúk hasonlóképpen éltek, mint a paraszttelken gazdálkodó végvári katonaság.²³ Magukat és családjukat városaik földjén gazdálkodva tartották el. Még amikor hadi készenlétben álltak, ha lehetett, a váradi vicekapitány hazabocsátotta őket a betakarítás idejére.²⁴

A hajdúknak az is kötelességeik közé tartozott, hogy hírt vigyenek az ellenség megmozdulásáról. A szalontai és sarkadi hajdúk állandóan küldtek jelentést a török hódoltságról.²⁵ A derecskeiek, kabaiak meg a többiek felsőmagyarországi és szabolcsi híreket szállították Váradra, s Ibrányi mindezt közölte a fejedelemmel.²⁶

A váradi vicekapitány mintegy hadi szolgálatként arra kötelezte a berettyómel-leki hajdúkat, hogy az épülő székelyhídi vár számára fát szállítsanak.²⁷

A hajdúság nyugtalanabb egyedei szántás-vetés helyett továbbra is zsákmányszerzésből akartak megélni. Könnyörtelen ellenségként csaptak le a hódoltságra, szanalom nélkül hajtották el a rác és magyar jobbágyok török által meghagyott állatait, vitték el elrejtett csekély értékeit. Főként a szabolcsi hajdúk közt voltak híres kőborlók, de a bihariak is szívesen követték őket, vagy legalábbis pártolták, titkolták a kiruccanásokat. Hiába parancsolta ismételten a váradi vicekapitány, hogy „keresék, fogják és vágják” a kőborlókat, de „egyik varju az masiknak szemet ki nem

¹⁹ 1637. júl. 11. Ibrányi a fejedelemnek. Litt. orig. 910. sz.

²⁰ 1637. júl. 10. Jóthe Gergely Ibrányi Mihálynak. Orsz. Levéltár. Gyulafehérvári Káptalan lev. tára. 12. Lymbus 1. (Később: OL)

²¹ 1639. dec. 26. Ibrányi a fejedelemnek. Litt. orig. 919. sz.

²² A hajdúk a magyar történelemben. 31. l.

²³ Benczédi L.: Katonarétegek helyzete ... = HK. 1966. 821—826. l.

²⁴ A hajdúk „készen is vadnak, csak hogy szintén mostan vagyon a derék takarodás rajtunk, legnehezebb volna most fel venni az embereket.” 1637. júl. 11. id. levél. Augusztusban a betakarítás miatt Ibrányi elhalasztja a hajdúság mustráját. Aug. 10. OL. 1639 nyarán Ibrányi, ha a török ellenség szándékát érti, mindjárt táborba száll, de most a hajdúság csak akkor hagyja abba a betakarítást, „ha bottal verik ki lakóhelyiből.” 1639. júl. 12. OL.

²⁵ A sarkadi udvarbíró jelentette, mit beszélt egy törökkel. Egy szalontai hajdú elmondta, mit hallott a Maroson túl. 1639. dec. 19. Litt. orig. 919. sz.

²⁶ Derecske, 1636. szept. 11., nov. 11., 1637. febr. 6., júl. 10. stb. Erdélyi András Ibrányinak. OL. és Litt. orig. 910. sz.

²⁷ Pontosabban a téglaegető kemencék fűtésére kellett a fa. „Noha némellek közülök igen nagyi dolognak tartia az oda való fa vitelt.” 1639. aug. 23. OL.

vája.”²⁸ Ibrányi felpanaszolta, hogy azért sikerül a hódoltsági falvak felverése, mert a szabolcsi hajdúkapitányok, sőt a kassai generális is „ugyan osztoznék velek” a zsákmányban. Azért mennek a kóborló bihari hajdúk át a „más pártra”, mert ott „minden latorságot szabadon cselekedhetnek, senki meg nem bünteti érte, de itt mi el nem szenvedjük a féle latorságát nekik.” 1637 júliusában a rácok (hajdúk?) felverték a jenei vicekapitány faluját s a prédával átmentek a Tiszán. „Onnét soha bizony ki nem adják; valameddig a Tiszáig nem bírja az erdélyi fejedelem a földet, soha immár addig nem lesz jól az állapot.”²⁹

Augusztusban Czeglédi Gergely váradi lovashadnagyot küldte ki száz lovassal Ladány felé a csavargók kézrekerítésére. De „azfele latornak resen vagion file” s rögtön visszatérnek „az mas birodalomba”, oda pedig Ibrányi nem küldhet utánuk, „mert ha szabad volna, bizoni edig egi nehaniszor az Tiszának ugrattam volna eoköt.”³⁰

A következő évben a böszörményi hajdúk elhurcoltak két gyulai törököt. A gyulai bég írt Ibrányinak, hogy vagy ő vagy a szalontaiak keressék meg a két törököt és vigyék vissza Gyulára. A váradi vicekapitány azonban ezt nem tehette meg, mivel Böszörmény nem a fejedelem, hanem a király fennhatósága alá tartozott.³¹ Később is aggódott, mert a csavargók miatt „régén feniegetőznek a törökök a hajdu varosokra.”^{31a}

Abban az esetben, ha a szabolcsi hajdúk partiumi területen mentek át, Ibrányi megfogatta a kóborlókat, így korábban ló és marha elhajtás miatt két szoboszlói hajdút.³² 1639 márciusában váradi katonák harcba keveredtek a zsákmányukkal haza igyekvő szoboszlói hajdúkkal. A kóborlók közül néhányan elestek, a váradiak is megsebesültek, de végül bevették Váradra a hajdúkat. „Igen hires ala iaro legeniek voltanak, azokat rendelem az arok asasra”, a váradi vár építésére — határozta el Ibrányi.³³ A szoboszlóiak csak Makóról huszonegy lovat hozak el, melyeket a váradi vicekapitány visszaadatott a „szegény embereknek.”³⁴

1638 májusa óta országgyűlési végzés parancsolta, hogy „az mely hajdú-városokban penig afféle csavargók találkoznának, ott laknának, ... az ott való kapitány és hadnagy esküdtivel együtt sub amissione capitum et omnium bonorum, megfogják és Váradra bévigyék büntetésre; ha penig azt nem praestálnák ... az váradi kapitány büntesse halállal.”³⁵

A szabolcsi és bihari hajdúk közötti kapcsolat nemcsak a kóborlók pártolásában nyilvánult meg. Egyébként sem éltek egymástól elszigetelve, mert az államhatárok nem voltak olyan élesen meghúzva, mint a későbbi századokban; a sok ingoványon, réten, éren keresztül a vidéket ismerő emberek könnyen érintkezhetek egymással. Azonos gazdasági és társadalmi helyzetükön kívül sok közös érdek szála kapcsolta össze a két külön államban élő hajdúságot. Ennek számos kisebb-nagyobb bizonyítéka maradt fenn ebből a korszakból.

Bethlen István 1635–36-ban török csapatok támogatásával akarta visszaszerzni az erdélyi fejedelemséget. Ekkor a szabolcsi hajdúk, Eszterházy nádor tiltó parancsa ellenére, fegyverrel siettek a bihariak és Rákóczi György segélyére. „Ara esküt-

²⁸ 163. aug. 6. Ibrányi a fejedelemnek. OL.7

²⁹ 1637. júl. 11. id. levél. „nehezen fogják elkerülni, hogy valami csetepaté ne legyen a sok kóborló miatt.”

³⁰ id. aug. 6-i levél.

³¹ 1638. jún. 16. Ibrányi a fejedelemnek. OL.

^{31/a} 1639. júl. 16. Ua. uannak. OL.

³² 1637. szept. 27. Ua. uannak. OL.

³³ 1639. márc. 15. Ua. uannak. OL.

³⁴ 1639. márc. 19. Ua. uannak. OL.

³⁵ EOGyE. 10. köt. 138. l.

tek meg egymásnak, hogy egyik birodalomban levő az másikat meg segíti.”³⁶ A szalontai ütközetnek, a vitézi Győri Jakab bihari és Kenéz György „más párti” hajdúinak köszönhetjük Rákóczi, hogy a törökök elejtették Bethlen Istvánt és kiegyeztek vele.³⁷

Ibrányi váradi vicekapitány 1637 márciusában elküldte egyik emberét a vámospércsi „más párton levő hajdúk” gyűlésére.³⁸

Augusztusban „az haiduság közül is hivatnak által az Tiszan” Kassára, mert Ibrányi megüzente a felsőmagyarországi végekre, hogy a törökök Kassa megtámadására készülnek.³⁹ A támadás, talán éppen a hajdúk mozgolódása miatt, elmaradt. De a tény igen jellemző az akkori politikai helyzetre. A hajdúk és egyik főtisztjük a magyar Kassát féltik, ahol németek is vannak elszállásolva, s a törököt tekintik ellenségnek, pedig a szultán a fejedelemmel s így nekik is hűbéruruk.

1638 nyarán a törökök Szarvast kezdték építeni, megerősíteni. Ez az újabb erősség nemcsak az erdélyieket, hanem a magyarországiakat is fenyegette. A távollakó szabolcsi hajdúk megüzenték a váradi vicekapitánynak, hogy „készek az Szarvas csinálása ellen felülni, ha ugyan kívántatik.”⁴⁰

Júliusban Homonnai János kassai főkapitány megparancsolta a vámospércsi hajdútisztoknak, hogy az Ibrányi Mihály által kitűzött napon „igaz törvenni szerent” igazítsák el a diószegieket és már partiumi lakosok sérelmét. A szabolcsi hajdúk nem zárkóztak el azelől, hogy „egy bizonyos közhelyen” igazságot szolgáltassanak.⁴¹

I. Rákóczi György hosszú diplomáciai tárgyalások után 1643-ban szövetkezett a svédekkel a Habsburgok ellen, és rászánta magát, hogy részt vegyen a huszonnyolc év óta folyó európai háborúban. A fejedelmi birtokok és a Rákóczi család hatalmas magánuradalmi fedezték a hadiköltségeket, arra sem volt szüksége, hogy az erdélyiek adóját felemelje. A hadtápellátás legnagyobb része nem a hadviselő felekre, hanem a felvonulási terület népére hárult.⁴²

A fejedelem politikai, vallási és gazdasági céljai tisztáztak. Most csak annyiban érintjük a hadjárat történetét, amennyiben a résztvevő hajdúsággal kapcsolatos, illetve szerepének tisztázásához szükséges.

A felvidéki nagybirtokos főurak megnyerésén kívül igen fontos volt a két állam határán élő hajdúság részvételének biztosítása.

A bihari hajdúk egy része, mint a pocsajiak, csalánosiak és téglásiak, magánfőldesúri hajdúként tartozott fegyvert fogni. A húsz bihari hajdúváros pedig azért élvezett „hajdújogot”, hogy veszély esetén a váradi kapitány vezénylete alatt hadrakeljen Erdély védelmére.

Kívülük azonban a szabolcsi hajdúkat is a maga pártjára kellett vonni a fejedelemmel, nehogy hátbatámadják a Felső-Magyarországra vonuló erdélyi sereget. A váradi főkapitány, ifjabb Rákóczi György és vicekapitánya, Ibrányi Mihály már 1643 őszén megtették az első lépéseket, kiküldték bizalmi embereiket Szabolcsba.⁴³

A fejedelem 1644. január 18-án tudatta Ibrányival, mikor fog elindulni Erdélyből a hadakkal, és megparancsolta neki, hogy „az vitézlő rendet készen” tartsa. De Ibrá-

³⁶ 1635. dec. 30. Ibrányi a fejedelemmel. Litt. orig. 881. sz.

³⁷ A hajdúk szerepét és a szalontai csatát ld. bővebben Izsépy id. mű és a benne levő bibliográfia.

³⁸ 1637. márc. 31. Ibrányi a fejedelemmel. Litt. orig. 904. sz.

³⁹ 1637. aug. 6. Ua. uannak. OL.

⁴⁰ 1638. jún. 21. Ua. uannak. OL.

⁴¹ 1638. júl. 17. Ua. uannak. OL.

⁴² A hadjárat eseményeit az alább idézendő leveleken kívül főként Kemény János *Önéletírása* és Szilágyi Sándor: *I. Rákóczi György* c. műve alapján adjuk elő.

⁴³ 1643. szept. 30. Csal. lev. 111. és 109. l.

nyi nem tudta, hogy mind az egész hajdúságot kell-e magával vinnie, vagy csak a váradi hajdúkat. Jelentette, hogy a bihari hajdúk közül soknak „még lova sincsen; az kinek vagion is rossz, semire kellő, el csigazta, vesztegette, enni sem adot ugi az mint kellett volna.”⁴⁴

Négy nap múlva befutottak Váradra a más párti hajdúkhöz újabban kiküldött emberei, azonos hírekkel. Bornemisza János kassai vicekapitány magához hívatta a szabolcsi hajdúvárosok kapitányait. Nem eskette fel őket III. Ferdinánd hűségére, de megparancsolta nekik, hogy mind a török s mind a fejedelem indulására igen vigyázzanak. (Tehát már értesült a szándékáról.) A hajdúkapitányoknak zászlót adott, de mivel csak a Német Márton böszörményi kapitányé volt aranyozott, a többiek zúgolódni kezdtek: „egy rossz csavargóból lött kapitánynak aranyas zászlót attak s nekik nem a kik régi kapitányok.” Bornemissza erre megígérte: „azon ne haragudjatok, a titeket is meg íratjuk mingyárást, de tudjuk... mind reánk hozzátok a tarka (erdélyi) zászlókat.” Bornemissza méltán nem bízott bennük.

Egy szoboszlói hajdú később a közvéleménynek adott hangot: „De csak jó vala el immár, ha el akar jőni az erdélyi fejedelem, Isten ugy segéljen mindene (mind övé?) volna ez a Tiszáig.” A hírek alapján a váradi vicekapitány úgy vélte: „csak ne késnének vele, könnyű a hajdúságot meg hajtani fegyver nélkül is.”⁴⁵

A felső-magyarországiak a meginduló harcban szerették volna maguk partján megtartani a szabolcsi hajdúkat. Barkóczy László kállói kapitány 150 lovassal ment át a Tiszán s híre járt, hogy a szabolcsi hajdúvárosokból 60–60 lovast visznek fel Kassára. (Később látni fogjuk, hogy az erdélyi fejedelemnek először csupán 50–75 lovast állítottak városonként.) A nánási és böszörményi hajdúk már ekkor megüzenték Váradra, hogy „semmi gonosz akarattal ide nincsenek, csak hogy onnét (Kassáról) is tartanak, de sokkal jobb akarattal vadnak ide közönségesen, semmint oda, ...soha bizony le nem vágatja magát a császár hűsége mellett.” Ibrányi véleménye szerint a szabolcsiakat azért viszik kisebb csoportokban át a Tiszán, mert „talán úgy akar-nák őket esketni császár hűségére, de vagyon valami csalárdság abban.” Azt tanácsolta a fejedelemnek, hogy szállásoljanak Debrecenbe két- vagy háromezer embert, mert akkor a kassai főkapitány a szabolcsi hajdúságot nem vihetné maga mellé. A hajdúk feleségüket, gyermeküket féltették, és „nekik is jó mentségek volna, hogy meg kellett hajolniuk.”⁴⁶

A szabolcsi hajdúk nem sokat várhattak a távol élő, rekatolizálást erőltető Habsburg uralkodótól. Annál több gazdasági és politikai érdek fűzte őket az erdélyi fejedelemhez. A németellenes hangulatot református prédikátorok is szították.⁴⁷ Hamarosan sikerrel jártak a tárgyalások. Lenthe Dávid szoboszlói főkapitány, Czeglédi Jeremiás és Bordás Gáspár hadnagyok „nemes Szoboszló város” lakosainak nevében február 9-én esküdtek fel I. Rákóczi György hűségére.⁴⁸ Valószínűleg a többi hat hajdúváros kapitánya is ez idő tájt.⁴⁹

⁴⁴ 1644. jan. 19. Ibrányi a fejedelemnek: „nem egi napra 2 napra valo indulasnak kel it leni, hanem csak Isten tugia mikor vegezódik el. ... ide imar mindenüt nilvan beszélnek az emberek az Nagyságod kijöveteli felől, csak mi titkoliuk kegyelmes uram; az titkos keszület mija bizoni sok fogiatkozás kezd lenni.” OL.

⁴⁵ 1644. jan. 23. Ua. uannak. Litt. orig. 925. sz.

⁴⁶ 1644. jan. 24. Ua. uannak. Uo.

⁴⁷ Benda Kálmán hívta fel a figyelmet a partiumi protestáns prédikátorok antifeudális és Habsburg ellenes tanainak hatására a Bocskai szabadságharc idején. Hogyha időközben a prédikátorok antifeudális szerepe csökkent is, a rekatolizáció iránti ellenszenvük és agitációjuk inkább növekedhetett.

⁴⁸ Tört. Tár. 1896. 575. l. Bordács, helyesen Bordás.

⁴⁹ „Az Szabolcs vármegyei hét hajdú városokbeliek idejekorán megintettek vala, ... a közön-

Szokatlanul korán, mielőtt kisarjadt volna a fű, februárban indult útnak a fejedelem. A főhadat személyesen vezette, a második hadoszlopot, fia, Zsigmond, a harmadikat Kemény János, Rákóczi legtehetségesebb hadvezére. A hajdúságot egyelőre helyükön hagyták tartaléknak.⁵⁰

Az erdélyi seregnek még február 15-én behódolt Kálló, március 11-én Kassa, április elején a bányavárosok, vagyis Felső-Magyarország tizenhárom vármegyéje.

A hadihelyzet azonban hamarosan megfordult. A várt svéd szövetségesek helyett német csapatok érkeztek a Felvidékre. Az erdélyiek visszavonultak. A fejedelem ekkor elrendelte, hogy Ibrányi Mihály háromezer hajdúval, az Edélyből jövő ezer fizetett lovassal meg a székelyekkel jöjjön melléje.⁵¹

A szabolcsi hajdúk csak lassan küldték be a regtrumot, a hadba vonulók listáját Váradra. Először a szoboszlóiaké érkezett meg. Rákóczi György parancsára a váradi vicekapitány május elején előreküldött hatszáz lovas Fülek felé, négyszázat a szabolcsi hét hajdúvárosból Balkó Pál hadházi kapitány és kétszázat a bihariakból Kis Pál derecskei vicekapitány vezénylete alatt.⁵² A többi hajdú kiállítására és felszerelése nehézkesen haladt. Ibrányi véleménye szerint „bizoni csak az alliasa marad ide hátra.”⁵³ Kétezer lovas „nehezen telik ki, az itthon való hajdúságról ki sem telik, ... kiváltképen a Szabolcs vármegyében lévő hajdúvárosok azzal mentik magokat: mind a hadra mentek, az ujonnan fogadott fizetett hadak közé.” A váradi hajdúkkal együtt most háromezerkétszáz lovas megy fel a fejedelem után. Ezeket pünkösöd másnapján fogja megmustrálni.⁵⁴

Az ifjú Rákóczi György szívesebben látta volna, ha a vicekapitány mellette marad és Rácz Mihály vezeti a Váradról induló hadat.⁵⁵ Végül eredeti terv szerint Ibrányi Mihály ment a hajdúkkal és a váradi katonákkal. Két szekér kopját is vitt magával.⁵⁶

A hajdúság nem egyszerre, s nem városonként, tizedek szerint rendezett csapatokban vonult fel a hadjáratra. A hajdúkapitányok és hajdúhadnagyságok már korábban

séges szabadság oltalmára ők is amikor kívántatnék felülni tartoznának, ... kik is mind az ügynök igazságát s mind a vármegyékkel egybekötött szabadságokat előttök viselvén, az [csatlakozó] vármegyéktől különszakadni nem akarnak vala.” Szalárdi János Siralmas magyar krónikája. Pest, 1853. 149. h.

⁵⁰ „Az hajdúság még mind helyben vagyon, nincsen is szükségünk reája most még istennek hála.” Csal. lev. 126. l.

⁵¹ Uo. 146—147. l. A fejedelem bízott seregeiben: „Nem úgy megyünk hátra, hogy vissza ne jünénk.” Uo. 144. l.

⁵² Szabolcsvármegyei hajdúk közül:		Biharvármegyei hajdúvárosokról:	
RáczBöszörményből vagyon equ.	75	Derecskéről vagyon equ.	50
Szoboszlóról	75	Bagamérről	50
Nánásról	50	Komádiból	25
Dorogról	50	Bagosról	25
Hatházról	50	Ujfaluból	25
Vámospércsről	50	[olvashatatlan név]	13
Polgárról	50	Sárádról	12
		in summa	600

1644. máj. 9. Litt. orig. 933. sz.

⁵³ 1644. ápr. 30. Ibrányi a fejedelemnek. OL.

⁵⁴ 1644. máj. 4. Ua. uannak. Litt. orig. 933. sz.

⁵⁵ Várad, 1644. máj. 15. Ua. uannak. Litt. orig. 933. sz.

⁵⁶ Jellemző Lippay érsek véleménye ez időben: a fejedelemmel „csak tudatlan, fegyvertelen, megzavarodott pór nép van, melynek alig tizedrésze bír lőfegyverrel, a többi csak bunkósbottal ... bizonyos, hogy nem kell többé ütközet, csak üldözni a magától rohanó ellenséget s a dolog be lesz fejezve.” Zsilinszky M.: A linczi békekötés ... Bp., 1890. 34. l.

a fejedelem táborába siettek, míg a többiek — az előreküldött hatszáz lovas után — „apránként” gyűltek össze a hajdúvárosokból a váradi vicekapitány seregébe. A később jövők a szegényebbek soraiból kerültek ki, mert bár a hajdú kiváltságban ki volt mondva, hogy fegyveresen tartoznak a hadban megjelenni, ezek kopja nélkül mentek Ibrányihoz, sőt Bakos Gábor „fizetet hadába” is.⁵⁷

Június elején úgy rendelkezett a fejedelem, hogy az Ibrányival jött szabolcsi hajdúk menjenek át Serédy István zászlaja alá. A váradi vicekapitány „igen megkopjázva” bocsátotta őket Serédyhez.⁵⁸ Zászlót azonban a fejedelemtől kellett kérni a hajdúkapitányok és hadnagyok számára, mert azok „csak az fiaiát hordozak.”⁵⁹

Eszterházy Miklós nádor nem akarta végkép elveszíteni a szabolcsi hajdúkat, levelekkel, ígéretekkel próbálta őket a fejedelemtől visszatéríteni. Levelének másolatát a szoboszlói hajdúk elküldték a váradi vicekapitánynak. Ibrányi felháborodottan hívatta a böszörményi vicekapitányt, s a táborába érkező Fekete Istvánt kérdőre vonta, hogyan merte a nádor levelét Szoboszlóra továbbítani, hiszen annak eredetijét, esküjük szerint, neki, a váradi kapitánynak kellett volna beszolgáltatniok. Fekete mentegetőzött, hogy a böszörményiek csak másolatot kaptak, a levél eredetijét egyenesen a fejedelemnek vitték. „Ha azért nem menti vala magát, el nem ment volna valami büntetés nélkül.” — jegyezte meg Ibrányi.⁶⁰

Május 20-án azt jelentette Lúcról: „itt mindenestől hétszáz lovas hajdúnál több nincsen, még annak is vagyon híja, ... a szélső városokon ... maradt ugyan otthon egy néhány, de bizony igen kevés, nem ártott volna, ha több volt volna is; én mind szabadságoknak elvesztésével s mind egyébbel fenyegettem, aki itt nem leszen, most is vagyon oly város, ahonnet csak mégis jött el mostan.”⁶¹

A hajdúk egy teljes hétig gyülekeztek a Tisza partja mentén. Közben Ibrányi hosszan kapacitálta a fejedelmet, hogy ne Patakra menjen, hanem hozzájuk, „a hajdúságnak, vármegyéknek nagy bátorságában lett volna, ... mingyarást meg bővülne itt a tábor.”⁶²

Május 27-én a váradi vicekapitány kétszáz lovast átküldött Szerencs alá, „meg látni”, hogy az ellenség hagyott-e benne katonát. Végül másnap költözött át Bakos Gábor hajdúival együtt a polgári révnél.⁶³

Most már a fejedelem minden hada átkerült a Tiszán. De a szétszórtság mellett az is bajt okozott, hogy nem volt a hadaknak egyetlen erőskező fővezére, aki irányítani tudta volna a hadjáratot. Kornis Zsigmondon kívül „Rákóczi Zsigmond az székelységnek generálisa volt, a hajdúságnak Ibrányi Mihály, a fizetett hadaknak Bornemisza Pál, én is egy rész hadnak generálisa voltam, Bakos Gábor is annak tartotta magát, és így az sok bába közt csaknem elvesze az gyermek” — jellemezte a helyzetet Kemény János.⁶⁴

A korábban eljött 200 bihari hajdú Győri Jakab vezetésével megtámadta a Mádodon levő három század németet, hetvenet levágtak, felest elfogtak közülük és szétoszták őket.⁶⁵

Június elején a nádor elhatározta, hogy megpróbálják visszaszerezni Felső-Ma-

⁵⁷ Muhi, 1644. jún. 5. Ibrányi a fejedelemnek. Litt. orig. 933. A fejedelem is azt írta György fiának: „Az kopják úgy kellene, mint az mindennapi kenyér, éjjel nappal küldjed.” Csal. lev. 162. l.

⁵⁸ 1644. jún. 3. Ibrányi a fejedelemnek. Litt. orig. 933. sz.

⁵⁹ 1644. jún. 5. (2. levél.) Ua. uannak. OL.

⁶⁰ Szentmihály, 1644. máj. 19. Ua. uannak. Litt. orig. 933.

⁶¹ Lucz, 1644. máj. 20. Ua. uannak. Uo.

⁶² Nagyfalu, 1644. máj. 22. Ua. uannak. Uo.

⁶³ Dada, 1644. máj. 27. Ua. uannak. OL.

⁶⁴ Kemény J. Önéletírása. 239. l.

⁶⁵ Csal. lev. 161. l., és Szalárdi id. mű 165. h.

gyarország kulcsponztját, Kassát. A hajdúk hírt kaptak arról, hogy az ellenség hatezer emberrel készül felégetni az ónodi végvárat. Ezért Ibrányi Mihály „rendelt seregeket” Mohihoz állt fel, négyszáz török lovassal együtt, akik Egerből jöttek segítségükre. Amikor kiderült a hír hamis volta, Bakos Gábor vezényletével hatszáz lovasat küldtek ki az ellenség hollétének felderítésére.

Ibrányi a hajdúkkal a Harangod mezejére készült, „onnét oztán a csaták járhatnak.” Ha az ellenség túlerővel jönne rájuk, akkor „elállhatnak tőle” Tokaj, vagy (Bodrog) Keresztúr felé.⁶⁶ Az ő harcmódora sem különbözött az alá beosztott hajdúkapitányokétól. „Derekas dolognak nem látom módját, de kapkodással mind rajta lehet ember az ellenségen.”⁶⁷ A fejedelem június 4-én a Bódva és Hernád folyók közé rendelte a hajdúkat, Huszár Mátyás hadát pedig a császáriak által ostromlott Kassa felé. „Ibráni uram is túl másfelől rajta leszen az ellenségen, innét mi is.”⁶⁸

A Muhinál táborozó váradi vicekapitány ki akarta csalni a németeket Szerencsből, mert úgy vélte, hogy a megerősített helyet lövészszám nélkül nem lehet bevenni. „Minthogy ma itt kell várakoznunk a török után, éjszakára bocsátunk egynéhány száz lovas oda Szerencs alá; ha lesben álva rája vihetnék a lépre őket, de (a németek) igen félnek mindenkor kijöni.”

A takarékos I. Rákóczi György nem sietett a katonák fizetésével. Emiatt Bakos Gábor „fizetett hadának” megmustrálásakor sok hajdú hiányzott. Ezért Ibrányi javasolta a fejedelemnek, hogy küldjön ki egy embert „vagy hétszáz lovasra való pénzzel, mihelyt mustrálná, fizetne nekik; mert most sem jött elő mustrára sok benne, csak a (hajdú) városokon laknak, ugyan lenne még hat- vagy hétszáz lovas, aki szolgálhatna.”⁶⁹ Továbbra is Ónod körül maradtak.

Kassa június közepén felszabadult a kéthetes ostrom alól, nem csupán a fejedelmi csapatok és a városiak ellenállása, hanem főként a környék parasztságának fegyveres felkelése miatt.⁷⁰ A nádor elkedvetlenedve vonult tovább a német zsoldosokkal Sáros vára ostromlására. Kemény János utánuk ment az erdélyi had egy részével és várta a hajdúkat. „Az sok pirongatás után, midőn meghallották Ibrányi Mihály és Bakos Gábor is az ellenség menetelit, feljűttek Ónod mellől és itt megegyezének vélem; az holott mindjárt az Ibrányi hadai nagy istentelenséget cseleküvének, mert az (alsó) sebesi klastromot felvervén, az szegény barátokban meg is öltének; noha szegények elküldöttek volt hozzájuk, kérvén salva gvardiát s biztatta is őket; de azonban gondviseletlenül hagyván őket, és alatta lévőket is meg nem zabolázván, istentelenül cseleküdtének. Ekképen azért szüntelenül rajtok lévén” az ellenségen.⁷¹

A jóval fiatalabb Kemény nem szívlelte Ibrányit, még kevésbé a rakoncátlan hajdúkapitányokat. Elavultnak tartotta harcmódorukat, s amikor csak tehette rámutatott hibáikra.

A németek az egyik hajnalon hirtelen kivonultak a Sáros-vára ostromára készített sáncukból. Ezt meglátva az Ibrányi és Bakos hadából való strázsák, izgatottan sürgették Keményt, hogy siessenek utánuk, mert fut a német. Kemény azt válaszolta, hogy ha fut, még elérik a Dunáig, ha pedig csendesesen megy, akkor megharcol velük. Básta mindig ezzel a fortéllyal verte meg a magyarokat. A hajdúk nem hallgattak Keményre, „fellázasztván magok hadait, rendetlenül elérik ugyan, de mint annyi barom-

⁶⁶ 1644. jún. 3. id. lev.

⁶⁷ Bölcs (Ma: Bőcs), 1644. máj. 30. Ibrányi a fejedelemnek. Litt. orig. 933.

⁶⁸ Csal. lev. 170. l.

⁶⁹ Muhi, 1644. jún. 6. Ibrányi a fejedelemnek. Litt. orig. 933.

⁷⁰ Makkai id. mű 239. l.

⁷¹ Kemény id. mű 257. l.

csorda az mezőben el széledvén, az német pedig seregeit harcnak fordítván, az elsőledett nép csak legkisebb compániát is meg nem bontott.”⁷²

Június második felében a hajdúkkal is meg volt elégedve a fejedelem. Seregei három irányból nyugtalanították az ellenséget: Bakos Gergelylaka, Ibrányi és Huszár Sáros, Kemény pedig Eperjes felől. „Szerdán volt 5 egész napja, 3 óráik(!) való nyugvása nem volt az ellenségnek, ... 500 németet, tudja Isten, 200, 300 magyar elhajt s megveri, (a német) az kopjátul fél hatalmason, igen igen megbódult állapotban van.”⁷³

De a hajdúság fegyelmezetlensége egy hét múlva ismét megnyilvánult. Eszterházy nádor seregével Márkusfalva mellé szállt, ahol az elerőtlenedett ellenséget Kemény serege megszorította volna, „ha az hajdúságnak rendetlenségek miatt valami hibácska nem tanált volna lenni.” Másnap ugyan összeszedték magukat. „Harmadikán a palatinus Svábóczhoz szállott Lőcsén felül, ... lövészszámmal kellett magát oltalmazni, rajta vadnak Ibrányi uramék.”⁷⁴

A fejedelem követi béketárgyalást kezdtek a nádorral, de közben a hadműveletek sem szakadtak félbe. Sőt új szövetségest is keresett Rákóczi. A lengyelekkel való tárgyalásokra visszahívta a sereg éléről Kemény Jánost. Emiatt hátrányosan alakult a hadi helyzet, „mert noha Ibrányi Mihály, Bakos Gábor, Huszár Mátyás az hadakkal oda maradtanak vala, mindazáltal semmi kárt az ellenségben nem tettek vala, és tizennégy napok alatt igen jól megpihentek és éléssel megrakodtak.”⁷⁵

Rákóczi György amikor értesült arról, hogy lengyel támadástól nem kell tartania, a Bajmóc felé visszavonuló németek után ismét Kemény Jánost küldte, maga pedig visszafordult Kassára.

Sőt Ibrányi Mihályt s a hajdúság egy részét a betakarítás idejére hazabocsátotta.⁷⁶ Úgy látta, nincs rájuk szükség az adott hadi helyzetben. Másrészt jól ismerte, mennyire fontos a hajdúk számára a termés begyűjtése. A jövő évi élelét biztosítani kell családjuknak, mert nem zsoldért harcoltak, mint a fizetett hadak. Jobbnak látta, ha Ibrányi Mihály ismét Váradra visel gondot. Ifjabb Rákóczi György nem bánta volna, ha ezután a vicekapitány őrzi a fontos végvárat, ő pedig résztvehet a hadjáratban. A hajdúk bírálatában a közfelfogásnak adott hangot: „Ibráni uram már kegyelmes uram, öreg ember, helyben való; az hajdúk pedig csak prédálni valók, kevés az ki jó volna köztök az tisztekben is.”⁷⁷

A fejedelem elhatározására hatottak a törökök és tatárok mozgolódásáról jövő rossz hírek. Emiatt Rákóczi még a hágók útjait is bevágatta, s a vajdaságok felé fokozottabban vigyázott.

Ibrányi nem tudta nyugodtan elintézni péri gazdaságának ügyeit, mert időközben bevádolták a fejedelemnél, hogy a váradi katonaság egy részét is elhozta magával. „Én mingyarást igen erősen meghagytam mind a váradi hajdúknak, s mind a katonáknak, ha ki hazajött volna közülök, mingyarást készen legyenek, úgy hogy (ha) innét e jövő hétfőn bemegyek Váradra, mingyarást indithassam őket; noha tudom a hajdúkban sok el is megyen, a ki hová lát menni, mert azokban kegyelmes uram sok vagyon olyan, semmije sincsen, csak a kevés vizet hogy issza, feleségét, gyermekét csak kapálásával, aratásával tartotta, éhel haló lévén; sok gyalog is vagyon benne, mert nem hogy lovat vehetne, de még csak egy kenyérnek sem adhatná meg az árát;

⁷² Uo. 261. l.

⁷³ Csal. lev. 187—188. l.

⁷⁴ Uo. 197—198. l.

⁷⁵ Kemény id. mű 262. l.

⁷⁶ „Ibráni uramat Váradra bocsátottuk, az hajdúságot is, hadd takarodjanak.” Csal. lev. 203. l.

⁷⁷ Uo. 219. l.

de én ugyan csak a Nagyságod kegyelmes parancsolatjához tartom magamat kegyelmes uram, valakit fel találok benne, én meg indítom őket.”⁷⁸ Ez a levél élesen megvilágítja a szegényebb sorú gyaloghajdúk nehéz anyagi helyzetét.

Augusztus közepén Kemény visszavonulása miatt a fejedelem elrendelte, hogy Erdélyből újabb hadakat küldjenek a harctérre s a váradi vicekapitány is hozza viszza a hajdúkat.

Ibrányi szeptember elején is csak nehezen tudta összeszedni katonáit. Bár a betakarítással végeztek, most a pestis gátolta a hadbavonulást. „De a hajdúságot oly nehezen veszem fel, mintha akasztani vinném őket. Vasárnap érkezett a Nagyságod kegyelmes parancsolatja, hogy fel ültessem őket, mingyárast ki küldöttem közikben; egynehány felől bejöttek hozzám, sirtak ríttak előttem, (mivel) úgy hálnak kegyelmes uram a hajdúk, ugyan le omolnak, csak itt Ürögdön(?) is, immár sok száz hja vagyon, akikkel oda fel voltam; de aki él bennök el kell jöni. Én soholt nem késem kegyelmes uram, mentest megyek velek, tudom bizonyval egy hét múlva is sok jó utannam bennük.”⁷⁹

Szeptember 9-én valóban elindult Ibrányi a begyült hajdúsággal Polgár felé. „De igen nehezen jönnek utánam, ... énnekem elég nehéz ennyi szófogatlan hajdúság között 20—25(öd) magammal lévén; ennek előtte való időkben a váradi katonákat a váradi kapitány mellől el nem szakasztották,” — írta neheztelón. — „Nagyságod parancsolja, hogy ha az ellenség aláb jőne ... jó csatákat bocsátanék háta megé; bizony kegyelmes uram, igen jó volna, de csak magából(!) a hajdúkból jó csatát ember nem bocsáthat, ha fizetett had is nem leszen velek, kiváltképpen ha csak magok közül való tisztek lesznek velek; ... a hajdúság felől csak úgy kell gondolkodni kegyelmes uram, másféle hadak között próbál valamit, szolgálhat ember velek, de ha csak magokra szorul, derekast bizony nem igen próbál, ha szintén reá viszi is ember az ellenségre, sokáig harczot nem áll; én nem mondanék ehez jobbat, minthogy (ha) az ellenség újabban alá nyomul, derekasabb táborban kellene Nagyságodnak szállani, mindeneket convocalna Nagyságod; bizony mondom minden rend jobb szivel menne Nagyságod mellé, ... bizony semmit sem tud a hadakozáshoz, valaki a hadaknak szakadozását javolja, kegyelmes uram, ... ez hajdúság, ha Nagyságod mellett volna, egy sem merne otthon maradni.”⁸⁰

Másnap tovább vonultak. Ibrányi jelentette, hogy a bihari hajdúknak még több mint a fele hiányzik, a szabolcsiak közül egy sincs itt, másnap jönnek a szoboszlóiak, a többi is várja. A fejedelem írjon erős parancsolatot a szabolcsi és bihari hajdúkhöz, hogy mindnyájan felüljenek. „Mostan is szintén annyi kóborlana, mintha semmi ellenség nem volna az országban.” Szendrő felé „holnap vagy 200 lovast által bocsátok... Számtalan a futott nép itt a polgári ré(v)ben, ugy költözik által.” A lúci hajdúkat is előre küldte.⁸¹

A pocsaji és téglási hajdúk, mint magánföldesúri hajdúk a fejedelem seregében voltak, nem a váradi vicekapitány alatt. Rákóczi úgy számította, hogy „harcra való” lovassága, a hajdúkkal együtt is, csak négy-vagy ötezer.⁸²

A németek Szikszó és Aszaló között elsáncolták magukat. Ezért Kemény hívta

⁷⁸ „Látja az úr Isten kegyelmes uram, ha én csak egyet is az én akaratomból, tudva én hiremmel alá hoztam, halállal fizessek érte; ... volt k.u. magammal k.u. 20 vagy 25 váradi hajdú, azokon kívül akikkel fel mentem, azok velem voltak, mivel a zászlóm alatt azok voltak egy néhány katonámmal együtt.” Pér, 1644. júl. 28. Ibrányi a fejedelemnek. Litt. orig. 933.

⁷⁹ Várad. 1644. szept. 7. Ua. uannak. Uo.

⁸⁰ Szigetgát (?) 1644. szept. 9. Ua. uannak. Uo.

⁸¹ Polgár, 1644. szept. 10. Ua. uannak. Uo.

⁸² Csal. lev. 254. l., 261. l.

Ibrányit, hogy menjen hozzá Szerencséhez. De ő „az ellenségnek közel lételét érezvén az Tiszát és Ónod tájékát nem akarja vala messze hadni, ... bizonyára csak egy hajdú hebehurgya és szós ember vala, noha váradi vicekapitány” — morgolódott Kemény.⁸³

A hajdúság egy része, főleg a szabolcsiak, valóban nem a hadakozással, hanem a zsákmányszerzéssel törődtek s a fizetőmestert várták. A környék jobbágyságát sokat háborgatták. „Az szegénység bántódását oly szomoruan szenvedem, hogy tudja az úr Isten könyvezem — írta feleségének a fejedelem —, de az ide ki való (szabolcsi) prédáláshoz szokott s tolvajláshoz tanult nemzet anynyira elvetemedett, él az Isten, ha egy holnapra, avagy kevesebb időre (=gyakrabban) fizetnének is neki, de ha nem prédálhatna, semminek tartaná; most is ha ember büntetni akarja, mindjárt az más fél közzé való szökéssel ... fenyegetőzik, kopját nem akar viselni, ... mindazáltal ezekkel is mi még eleget vittünk végben.”

A bihari hajdúkkal viszont meg volt elégedve. „Ibrányi uram most úgy látszik jobban viseli magát Ónodban, ... Tegnapra virradóra is az hajdúságban mintegy 250 lovas az (ellenség) strázsáját ütötte volt meg, az egész armada ült volt fel, ezek békével jüttek el.”⁸⁴ Két nap múlva az udvari seregből száz, a váradiból hatvan lovas ment csatára, megütötték az ellenség táborát és két foglyot hoztak.⁸⁵ Mindezek kisebb sikerek, helyi csatározások voltak. Majd a császáriak szeptember 27-én ismét bevették Szerencset. Ekkor dúlták fel barbár módon a Rákócziak családi sírboltját.

A háborúskodás nem csupán a fejedelem óvatossága miatt folyt lassan, megfontoltan, hanem „igaz hívei” is mind azt tanácsolták, hogy csupán fárasszák, fogyasszák az ellenséget. Nehéz is lett volna nagy csatát vívni ezzel a sereggel, igen hiányoztak a Bethlen Gábor korabeli jó főtisztek. „Az hajdú kapitányok roszak, gaz emberek, minapiak, az alattvalók tőlök nem félnek.”⁸⁶

A császáriak meg akarták támadni a Kemény János vezette fősereget. Közben Ibrányi hadából nyelvet fogtak s értesültek arról, hogy a hajdúk rossz helyen, kellő őrség nélkül és Kemény hadától távol táboroznak. Puchheim altábornagy ekkor kiválogatta serege legjavát. Ő „az német lovas haddal, ... Zrinyi Miklós az horvátsággal, Barkóczi László az Lengyelországból jött haddal, Vesselényi Ferenc is az végbeliekkel reá menvén, egy hajnalban az strázsának hátán menvén bé felverék; felest le vágának, az többit kit Tiszának ugratának, s kit elszélesztének az hajdukban, lévén valami székely gyalogság is mellette, azokban is kevés szalada el.” Kemény, aki *Ön-életírását* tizennégy év múlva írta, talán személyes ellenszenvből, talán irodalmi hatás-keltés céljából hozzáfűzte: „mely dologért (Ibrányi) halált érdemel vala.”⁸⁷

Rákóczi György közvetlenül az ellenséges rajtaütés után, sokkal tárgyilagosabban ítélte meg a történeteket. Parancsa szerint Ibrányinak a fejedelmi sereg közelébe kellett volna szállnia, de ő késlekedett, mert „csatáira várakozott, kik tegnap sok szóval ugyan, de kevés n(y)ereséggel jártanak.” Amikor az ellenség észrevette, hogy a hajdú előcsapat csupán kétszáz lovasból áll, túlerővel rájuk támadt, foglyokat ejtett, s a hajdúknak rabjaikat is le kellett vagdalniok. A németek azt is kikémlték, hogy Ibrányi mindössze ezerötyszáz lovas hajdúval van. „Ez éjjel úgy indult Ibráni uram, hogy mikor hajnallott, rajta lőtt (az ellenségen,) ... mi úgy hisszük, emberbeli kár nem sok eshetett benne.”⁸⁸ Majd négy nap múlva: „Ibráni uram vigyázatlansága miatt esett

⁸³ Kemény id. mű 287. l.

⁸⁴ Csal. lev. 256—257. l.

⁸⁵ Uo. 261. l.

⁸⁶ Uo. 266. l.

⁸⁷ Kemény id. mű 288. l.

⁸⁸ Szilágyi S.: Levelek és okiratok I. Rákóczi György keleti összeköttetései történetéhez, Bp., 1883. 812. l.

alkalmatlanságért kelle enyit is itt mulatnunk; mi úgy halljuk, bizony száz embernél feljebb meg nem holt, de az híre nagyobb; mindazáltal azzal bizony igen elő nem ment.”⁸⁹ A vereség nem módosította a küzdő felek helyzetét, Ónod továbbra is Rákóczi kezén maradt. A hajdúk október 21-én csatlakoztak a derékhadhoz, s később is együtt mentek. Mint könnyű lovasok főleg a felderítést látták el.⁹⁰

Rákóczi Zsigmond már előbb új csapatokat hozott Erdélyből apja megsegítésére. Majd Kemény ismét előnyomult. Most nem tartóztatták fel a németek, mert a svéd Torstenson visszanyomta Holsteinből Gallas császári hadvezért. III. Ferdinánd kénytelen volt Magyarországból visszarendelni hadai nagy részét Csehország védelmére, a várható svéd támadás ellen.

A hideg idő beálltával a fejedelem Murány körül és Turóban szállásolta el katonáit. A hadak téli szállásra vonulása megtörtént anélkül, hogy az ellenfelek fegyverszünetet kötöttek volna, pedig Nagyszombatban október óta tanácskoztak a két fél kiküldöttei. Karácsony előtt Rákóczi György az erdélyi vármegyék katonáit, valamint a hajdúság és székelység nagyobb részét hazabocsátotta „nyugodni s készülni” a következő esztendei hadjáratra.⁹¹

Az erdélyi sereg egy része 1645 januárjában indult meg Liptó felé, másik hadteste Regécet és Szendrőt fogta ostrom alá. Puchheim hátrább vonult. Torstenson feltartóztathatatlanul nyomult előre Csehországban, majd Bécs felé. A hadihelyzet előnyös változásáról azonban Rákóczi György mit sem tudott. Torstenson levele a nádor kezébe jutott, így hiába várta, hogy az erdélyiek hozzá csatlakozzanak Bécsset ostromolni. A svéd hadvezér ezért Brünn (Brno) ellen fordult.

Rákóczi György közben a francia szövetség megkötéséről tárgyalt. A hadjárat erőteljesebb megindítására Erdélyből csapatokat rendelt fel, melyek felett május végén tartott szemlét a Tiszánál. Majd a felső-magyarországi vármegyék is csatlakoztak hozzá.⁹²

A hadjáratban most kétezer lovas hajdú vett részt, míg nagyobb részük otthon maradt. Ibrányi Mihály is Váradot őrizte. A fejedelem a svédekkel egyesülő hadtest élére Bakos Gábort állította. Ő már az előző évben sem tudta elég kemény kézzel fogni a hajdúkat. Most amidőn a Fehér-hegységen, a Kiskárpátokon vonultak át, a mezei hadhoz tartozó katonák lázongani kezdtek és sok hajdú alászőkött. Rákóczi György példát akart statuálni: „A hajdúságot az parasztság ölte, vágta egész Rimaszombatig; itt is Ónodból rajta lévén az Tiszába is sok holt, ide is 30(-at) hozának fogva, ezennel törvények leszen, fel akasztatjuk, kire Ibrányi uramnak is parancsoltunk, ő kegyelme is ölesse, fogdostassa az hitetlen árulókat.”⁹³

Az elszököttek pótlására és a had megerősítésére a fejedelem elrendelte, hogy Ibrányi Mihály Váradról küldjön fel száz gyalogot és ötszáz lovast, hajdúkat és fizetett katonákat. „Magunk jószágában is mind tul az Tiszán is innét is jó hajdúk laknak, azokat is fel kellene venni.” A többi katonával együtt könnyen lenne ezerkét-száz gyalog és ugyanannyi lovas, kétezer székelyt is küldhetne az ifjú Rákóczi.⁹⁴ Ké-

⁸⁹ Csal. lev. 268. l.

⁹⁰ Uo. 273. l. Majd nov. 30-án: „Minden derék fizetett hadaink a hajdúsággal együtt oda elő vannak.” Uo. 290. l.

⁹¹ Rejtelmes levelek első Rákóczy György korából. Közli Ötvös Ágoston. Kolozsvárt, 1848. 128. l. — Ibrányi a fejedelemnek: „A hajdúságot én valóban űzöm, ... hogy menjenek Ngod után, de sem itt Váradot, sem a külső városokon nincsenek, azt mondják, mind oda a tábort vadnak.” 1644. dec. 12. Litt. orig. 933.

⁹² Csal. lev. 315., 324. l.

⁹³ Uo. 329. l. Még jún. 29-én is: „parancsoltunk Ibrányi uramnak felőle, az ... hajdúságot mindenütt kergetvén fogni s büntetni kell.” Uo. 334. l.

⁹⁴ Uo. 325. l. 1645. jún. 12.

sőbb, már Morvaországból, hasonlóan rendelkezett: „csak az erdélyi pártról valók közül is bőven vagyon otthon 1400, Szabolcs vármegyéből valók közül is vagyon 2000 lovas otthon, mind inkább az java, ezer lovas is által jöhet könnyen.”⁹⁵

Útközben érkezett hozzá egy csausz a porta tiltó parancsával. „A hét megyénél sem kisebb, sem előbb ne lépjetelek ...Az német birodalmának békét hagyjatok, mert az hatalmas császárnak nincsen engedelme arra.”⁹⁶ A Habsburg diplomáciának a döntő pillanatban sikerült megakadályoznia, hogy a svéd és erdélyi hadak közös támadást indítsanak Bécs ellen. Korábban I. Rákóczi György valóban csupán a hét vármegye elfoglalására kért engedélyt Konstantinápolyból. Egyelőre titokban tartotta a porta tilalmát, remélve, hogy ígéretekkel megfordíthatja a pasák hangulatát, s látszólag teljes erővel folytatta a hadjáratot. Közben komolyan hozzákezdett a III. Ferdinánddal való megbékéléshez.

Nagyapolcsánytól a fejedelem hada és Douglas svéd serege együtt ment Morvába, ahol egyesültek a Brünnt ostromló Torstensonnal. Nemsokára azonban az erdélyiek bejelentették, hogy a porta tilalma miatt szakítaniuk kell. Miután III. Ferdinánd elfogadta Rákóczi György személyes követeléseit — biztosította, hogy haláláig megkapja a hét vármegyét, amelyből kettő, Szatmár és Szabolcs fiára is átszáll —, megkezdődött a visszavonulás.

A hadjáratral Rákóczi György még így is jelentős sikereket ért el, többet, mint Bethlen Gábor. A linzi béke nemcsak a fejedelem birtokait növelte, hanem Erdély határait is, és szabad vallásgyakorlatot biztosított a mezővárosok és falvak számára.

A hajdúk helyzete biztonságosabbá vált. Már nem éltek egymástól elszakítva, két külön államban, a szabolcsi hajdúvárosok ismét visszakérültek az erdélyi fejedelem fenntartósága alá, ahol hajdúszabadságuk és protestáns vallásuk szabadsága is biztosítottabbnak látszott, mint a katolikus Habsburgok jogara alatt.

Miért játszottak a hajdúk jelentéktelenebb szerepet, mint Bocskai szabadságharca idején? Más volt a hadjárat célja és a hadseregben elfoglalt helyzetük is. Akkor jobbagysorból való felemelkedésükért, a hajdúszabadság megszerzéséért fogtak fegyvert, most részint kiváltságukból folyó kötelezettségükből, részint kiváltságaik megtartásáért.

Bocskai korában jobban érvényesülhetett a hajdúság régi harcmódja. A szabadságharc katonai történetének írója, Nagy László megállapítja, hogy „ez a portyázó, az ellenséget állandó rajtaütésekkel fárasztó-fogyasztó harcmód természetesen csakis a hadművészet fejlődésének adott viszonyai között és a néptömegek szüntelen aktív támogatásával vezetett stratégiai győzelemhez.”⁹⁷ Akkor a hajdúk Bocskaihoz állása döntően hatott a háborúra, mert a nemesség csak az első győzelmek után csatlakozott. A lovasság zöme mindvégig hajdúkból állt.

Most Rákóczi György akaratából indult meg a hadjárat, a fejedelemség érdekében, eredetileg is távoli hadicéllal. Itt nem játszhatott főszerepet a portyázó taktika. A hadtörténész Perjés Géza rámutat arra, hogy a hajdúk harcmódjának nyitja valahol a reguláris és portyázó taktika különbségében rejlik. A hajdúk s a határvédelmi harcok portyázó taktikájában a mozgás dominál, nem az a célja, hogy a döntést kivívja. A reguláris taktika alkalmazása nemcsak céltalan, de kimondotta veszélyes is lenne.⁹⁸ Maguk a kortársak sem látták ezt világosan. A hadjárat legtehetségesebb vezére,

⁹⁵ Uo. 346. l. 1645. aug. 6.

⁹⁶ Török-magyarokori Államokmánytár. Pest, 1869. 3. k. 353. l. Egy másik variánsban: „Az hatalmas parancsolat szerént megindulván Erdély felé visszaforduljatok.” Uo. 356. l.

⁹⁷ Nagy László: A Bocskai szabadságharc katonai története. Bp., 1961. 377. l.

⁹⁸ Perjés Géza hozzászólása. A hajdúk a magyar tört.-ben. 41—44. l.

Kemény János lenézte a fegyelmezetlen hajdúkat és harcmódjukat. Rákóczi György fejedelem azonban, bár nem volt katonai talentum, felismerte, hogy hadjáratánál nem nélkülözhető a hajdúság, elsősorban földrajzi helyzete miatt, de katonailag sem. Seregének magvát és súlyát az udvari és fizetett hadak képezték, a hajdúkra pedig a portyázásoknál volt szüksége, hogy állandóan nyugtalanítsák, fogyasszák a nehezebben mozgó német zsoldossereg zárt négyszögeit.

A fejedelem különbséget tett hajdú és hajdú között. „Magunk jószágában is mind túl az Tiszán és innét is jó hajdúk lagnak.” Legvitézebbül a pocsaji és téglási, sajáttelepítésű magánföldesúri hajdúi harcoltak. A többi bihari hajdút is megdicsérte előléptetéssel, birtokadományozással jutalmazta Rákóczi György, hogyha rászolgált.⁹⁹ Seregük vezérét, Ibrányi Mihályt mentegette, midőn helytelenül járt el. Legkevésbé a szabolcsi hajdúkkal volt megelégedve, mert gyakran fegyelmezetlenül fosztogattak s nem kímélték a föld népét.

A hajdúság katonai jelentősége Bocskai szabadságharcához képest csökkent ugyan, de még továbbra is fennállt. Az erdélyi fejedelmeknek szükségük volt olcsó, könnyen hadba hívható, gyorsan mozgó lovasságra. A hajdúkat török és német ellen egyaránt harcba lehetett vinni. A török hódoltság és Erdély önállóságának megszűnése a hajdúság katonai, határvédő szerepe megmaradt, biztosítva társadalmi különállásukat. A jobbágyság tömegére ezután is hatalmas vonzóerőt gyakorolt a hajdúszabadság, a hajdúk szabad paraszti státusa. Igyekeztek bejutni a szabolcsi és bihari hajdúvárosokba egyaránt, mint ezt a nemeseknek jobbágyaikat visszakövetelő folytonosan ismétlődő országgyűlési végzései bizonyítják.¹⁰⁰

LA PARTICIPATION DES HAÏDOUKS A LA CAMPAGNE DE GYÖRGY RÁKÓCZI Ier (1644—1645) (RÉSUMÉ)

Les haïdouks vivant dans le comitat de Szabolcs étaient soumis, depuis 1630, à l'autorité du roi de Hongrie, tandis que ceux qui habitaient dans le comitat de Bihar étaient placés sous celle du prince de Transylvanie. De ces derniers, le privilège des vingt bourgades haïdoukes était garanti par une décision de la diète de Transylvanie, et leur général en chef était le capitaine suprême de Várad. Les haïdouks des seigneurs terriens privés de la maison de Rákóczi vivaient à Téglás, Pocsaj et Csalános. En retour de leur privilège haïdouk ils étaient tenus de prendre part en personne aux campagnes.

En 1644—1645 les haïdouks des seigneurs terriens privés participèrent à la campagne de György Rákóczi Ier dans l'armée du prince; le commandant de ceux du comitat de Bihar était Mihály Ibrányi, vice-capitaine de Várad; et ceux du comitat de Szabolcs se battirent partie dans l'armée de Serédy et partie parmi les „troupes soldées”. 3000—3500 haïdouks combattirent dans la première année de la guerre, et 1500—2000 dans la seconde. En tant que cheval-légers, ils rendirent des services importants surtout dans la reconnaissance et au cours des premiers accrochages. Ils n'étaient cependant pas faits pour l'exécution précise de manoeuvres compliquées. Les haïdouks des seigneurs terriens privés s'avérèrent les plus sûrs, tandis que les plus indisciplinés furent ceux du comitat de Szabolcs, qui à cause du rudimentaire service des subsistances pillaient souvent les serfs.

Le traité de Linz, qui mit fin à la guerre, assura à la Transylvanie, même après la mort de György

⁹⁹ Kis Márton körösszegi hajdúkapitánynak és három fiának, „hú szolgálatait” figyelembe véve, melyet ők Szalontánál, „illetve legutolsó két éves hadjáratunkban... a legteljesebb hűséggel, serény igyekezettel és katonai erényeik dicséretes bizonyításával tanúsítottak”, ezért hat birtokot, ill. pusztát adományoz nekik a fejedelem. 1647. márc. 28. Hajdúszabadságlevelek. 169—170. l.

¹⁰⁰ 1648. márc. 16—ápr. 28-i erdélyi országgyűlés 3. §: „Noha ... elegendő articulusok extálnak az nemesség jobbágyinak, [akik] hajdúvárosokban szöktenek, reductiója felől,” új végzést hoznak. EOGyE. 10. k. 477—478. l.

Rákóczi Ier, les comitats de Szatmár et de Szabolcs. Ainsi les haïdouks vécurent désormais dans un seul État. Sous l'autorité du prince de Transylvanie aussi leur privilège haïdouk et le libre exercice de leur culte protestant paraissaient mieux garantis que sous le sceptre des Habsbourg catholiques.

Auparavant, à l'époque de la guerre d'affranchissement de Bocskai, les haïdouks avaient joué un rôle militaire appréciable; dans la campagne de György Rákóczi Ier ils ne constituaient plus qu'une partie, et des moins significantes, de l'armée. Cependant les haïdouks conservèrent jusqu'à la fin de la domination turque et de l'indépendance de la Transylvanie leur rôle militaire et leur importance dans la défense frontalière — on pouvait les lancer indifféremment contre les Turcs et contre les Allemands —, et ce fut ce qui assura leur autonomie sociale. Même ensuite le privilège haïdouk continua à exercer une puissante attraction sur les masses des serfs, que s'évertuaient à se faire admettre au nombre des habitants des villes haïdoukes des comitats de Szabolcs et de Bihar.